

Ha ő nem lett volna...

Kallós Zoltán 90 éves

Mint a szerencsés, békeviselt, nomád nemzedék fia, a jeles nap közeledtével eltűnődtem azon, hogy mi mindennel lennénk szegényebbek, ha Zoli bácsi nem születik meg annak idején. Vagy netán máshol rengetgeti édesanyja azt a bölcsőt, nem Válaszúton, a Bánffyokról, agyagos földjéről és vizeiről számon tartott mezősi faluban. Esetleg ha nem a Román Királyságban cseperedik fel, és nem egy véres diktatúra kezdetére válik pont felnőtté, a múlt század nagy magyar traumáinak idején, románok, cigányok, szászok, örmények és zsidók között. Ha..., ha..., ha.

Hamar rájöttem, hogy nem ezek a fontos kérdések, mert történt, ahogy történt. Ő itt van köztünk, és egy olyan tekintélyes életművel ajándékozott meg minket, mellyel az idő mély kútjába ereszkedő tudományos kutatók is alig tudnak még sokáig mit kezdeni. Én, mint egyszerű hangépítész, csak megköszönni tudom neki mindazt, amit adott, és egyszerű szavakkal felköszönteni születése napján. Éltesse az Isten Kallós Zoltánt még sokáig, adja, hogy rendezhesse dolgait továbbra is jó erőben, egészségben! Szívemből kívánom!

Kallós Zoltán életútjáról, a magyar és egyetemes kultúra védelmét, a hagyományok átörökítését szolgáló áldozatos tevékenységéről sokan írtak már. Rengeteg tanulmány, méltatás, riport- és portréfilm jelent meg róla. Nem céлом ezek számát gyarapítani, ezért inkább néhány hozzá kötődő, személyes élményemet mesélem el az érdeklődőknek.

Az elején azonban hadd foglaljam össze röviden mindazt, amit fontosnak tartok az összefüggések megértése szempontjából. A 70-es évek elején, az első budapesti táncházak nyomán, egy új népművészeti mozgalom bontakozott ki Magyarországon, mely rövidesen határainkon túl is felkeltette az érdeklődést a Kárpát-medence autentikus népi kultúrája iránt. Ezt a jelenséget a művelődés és az igényes szórakozás „magyar modelljének” emlegetik ma világszerte. Hosszan tartó sikere bizonyította, hogy a hagyományos népi műveltség számos eleme ma is használható. A tánc, a zene, a jeles napi szokások, a kézművesség,

KISS FERENC (1954) népzeneész, zeneszerző, előadóművész, az Etnofon Kiadó alapító vezetője, az Etnofon Zenei Társulás kezdeményezője.

az építészet, a terített asztal művészete és a természet védelme a modern nagyvárosi ember életében is egyre fontosabb szerepet tölthetnek be. A hagyományos kultúrák rohamos átalakulása és gyakran pusztulása ellenére is. Nemcsak kortárs művészetünk kaphat általuk sajátos, egyedi vonásokat, hanem egy új típusú világszemlélet, létforma, gondolkodásmód, lelki beállítottság fundamentumát is képezhetik. Ez az alaptétel és szemlélet működteti nálunk a társas együttlét azon alternatív formáit, mint amilyen például a táncház vagy a legtöbb népművészeti tábor és kézműves műhely, a játszóházak, vagy akár a folk-kocsmák. Az új népművészeti mozgalomban – mint szubkulturálisnak induló jelenségben – a népművészet különböző ágai egymással összefonódva jelentkeztek, ahogyan a népi műveltség eredeti közegében is. Ha van, ami lényegileg megkülönbözteti ezt a mozgalmat szellem- és kultúrtörténeti előzményeitől, az talán ez a komplexitás, valamint az, hogy hasonló funkcióban használja az elemeket, mint a paraszti társadalom. És amire nem volt példa soha ez előtt: nagyszerű folklórkutatóink „kimerészkedtek” a tudomány elefántcsont tornyából az utcára, a magas művészet elismert képviselői pedig „leereszkedtek” a Parnasszus magaslatairól a köznéphez! Csak hogy néhány nagy nevet említsék: Andrásfalvy Bertalan, Martin György és Sárosi Bálint támogatták szakmailag kezdetben a fiatalokat, Vitányi Iván együtt hallgatta Makoveczcel a paraszttzenét az FMH körtermében. A táncházak, klubok, fesztiválok, versenyek állandó vendégei voltak a kortárs művészet legnagyobbjai: Nagy László, Kormos István, Csoóri Sándor, Jancsó Miklós, Kósa Ferenc, Korniss Péter, néprajzosok, építészek, filmrendezők, képzőművészek, komolyzenészek. A szakmunkás együtt táncolt az egyetemistával, apa-fia generációs harcában pedig fegyverszünet kötöttett egy-egy ilyen esemény idejére. Nem túlzás, ha azt mondom, hogy a nemzet kultúrtörténetében talán először valósult meg az a bizonyos józsefattilai „közös ihlet”. Ahol a hagyomány, a népi műveltség nem romantikus elvágódás, hanem támasz. A lét, a gondolkodás támasza. Egy használható, felépített és alkalmazható rendszer, modell, amely alkalmas az árnyalt önkifejezésre, és az együvé tartozás biztonságát, örömét nyújtja. Jó hír az, hogy már közel fél évszázada tart, örökölhető, és ezt többek között Kallós Zoltán áldozatos szolgálattételének köszönhetjük.

Szerintem kulturális életünk olyan emblemikus alakja ő, aki minden díjat, kitüntetést, elismerést többszörösen is megszolgált. Sorsa példázat, jelleme mintaként szolgálhat sokak számára. Konok, büszke, érzékeny, meg nem alkuvó, talpraesett magyar ember. Az igazság számára a legnagyobb érték. Kimondja mindig, amit gondol, de szándékosan soha nem bánt meg senkit. Csak a hatalmaskodókkal szemben gögös. Támadóival gúnyos, az irigykedő rosszakarókat pedig megveti. Három nyelven beszél, óriási szíve van. Mondják ugyan, hogy zsupori, de hát lehet az zsupori, aki olyan szerényen él, mint ő, és minden megtakarított pénzét egy népművészeti gyűjtemény szüntelen gyarapítására, a hagyományok feltárására, megmentésére és átörökítésére, valamint sanyarú sorból érkező gyerekek taníttatására költi? Felróják neki néha, hogy milyen gazdag.

Erre Berecz Andris szavai jutnak eszembe: „Kallós Zoltán attól gazdag, hogy mindenét szétosztotta.” Egyesek hiúnak tartják. Nincs igazuk. Csak tisztában van azzal, hogy mennyit ér a tudománya. Hát csinálják utána. Szeret énekelni, jó társaságban szívesen megiszik egy-egy pohárral, kitűnő vendéglátó, és kedveli az értelmes, jókedvű fiatalsgot. Memóriája rendkívüli, a digitális adattárak meghunyászkodhatnak az előtt, amit ő a fejéből elő tud hívni. Mellesleg nagyszerű kereskedő, s nem utolsósorban úgy öltözik, mint bármelyikünk. Alkalmától függően hord fehér vagy farmeringet, vászon vagy kord nadrágot, kalotaszegi bujkát vagy székely, zsinóros mellényt. Népisége cseppet sem hivalkodó vagy anakronisztikus, még a nyakából sosem hiányzó hímezett tarisznyácskával együtt sem.

Nos ha ő nem lett volna, nem állna Brassó és Vancouver között sok ezer magyar polcán a Szentírás mellett a *Balladák könyve*. Nem is emlékszem ilyen nagy hatású folklórkiadványra. Páratlan sikerét annak köszönheti, hogy sokféle értéket érlelt össze addigra az idő, és szerencsésen összetalálkoztak a dolgok. A könyvészeti szempontból is egyedi szépségű könyv 1970-ben jelent meg a Kritérionnál, Bukarestben, Szabó T. Attila nyelvész, történész, irodalmár és néprajzkutató gondozásában. Minden példány nyersvászonkötésű borítóját egy magyarkapusi hímező asszony kalotaszegi motívuma díszítette! Nagy László az *Élet és Irodalom* 1971. október 23-i (!) számában így vall róla, az „Adok nektek aranyvesszőt” című írásában:

Miklós Gyurkáné Szájka Rózától gyűjt: Kallós Zoltán. Klezse, Moldva, 1957

„Hét éjszaka már csak a káprázatoknak élek. Kápolnavirágok, mennybe vitt lányok, befalazott nők meg bagolyasszonykák szorítanak. Most Fekete Ren Káták, Fehér Lászlók, Márton Szép Ilonák sorsa az enyém. Hét éjszaka már itt ülök álmatlan a dunai ködben. Lehóhérolt kezek úsznak rám, kósai rózsáktól fájdul a fejem. S kölykeim szép kis hurkáit dögmadarak húzzák ágról ágra. Mert hét éjszaka már olvasom a Balladák könyvét.

Mert ma is élő balladákat olvasok a nagyon megapadt Dunánál.

Olvashatok, mert férfi akadt Erdélyben, hűségesen elszánt, aki eleven énekeket gyűjtve, aranyvesszőt ad: Verjétek meg a temető! Támasszátok föl anyátok, árvák! Csapjátok meg azokat is, akik meghúzták a halálharangot a balladára.”

Az én első példányomat 1972 őszén dedikálta Zoli bácsi az Eötvös Kollégiumban tartott előadása után. Onnan a személyes ismeretségünk is. A szél nem fújtvólna át rajtunk, annyian voltunk. Csak a gondolat szállhatott akadálymentesen abban a néhány órában. Rohantam utána haza, hogy belétemetkezzem. Mindenkinek ezt írta a kötet belső lapjaira:

*Idégen földre ne siess
Amíg hazádba megélhetsz
Ne menj messze földre lakni
Míg hazádba meg tudsz élni*

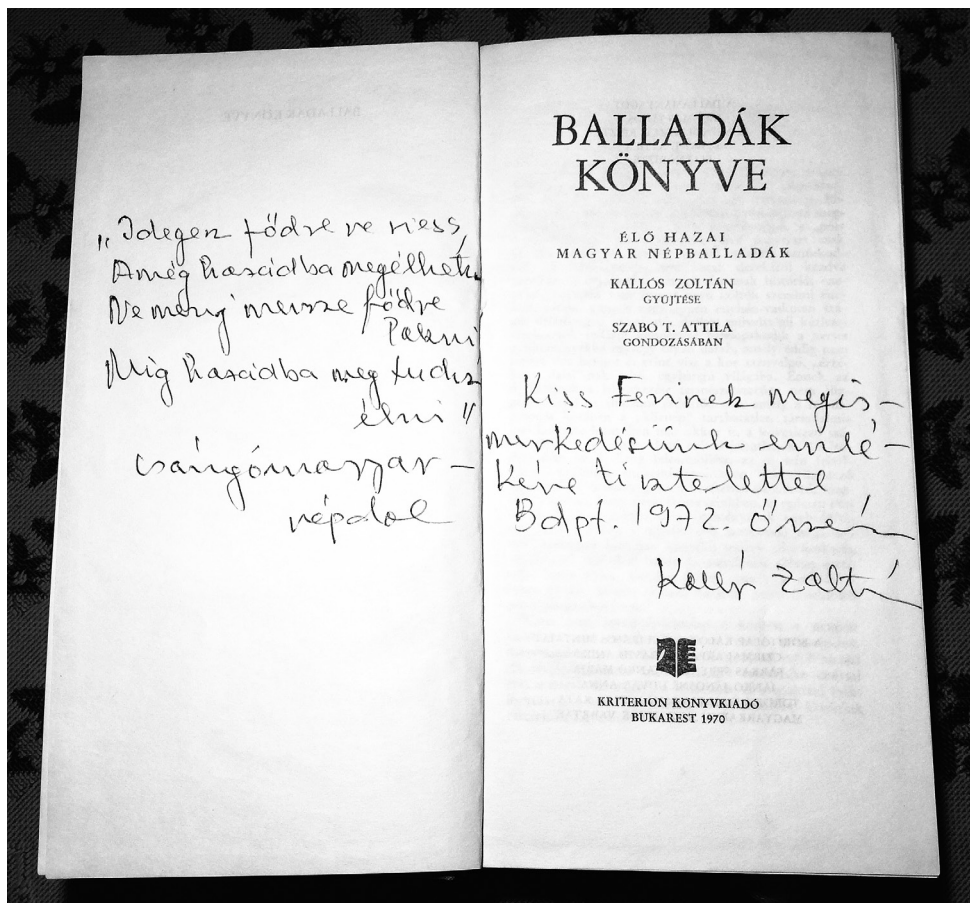
Örökre megjegyeztem. S amikor a hetvenes évek közepén, szentgyörgyi, udvarhelyi, váradi muzsikus-költő és színész barátaim latolgatni kezdték szülőföldjük elhagyását, minden esetben erre is hivatkozva próbáltam őket lebeszélni. Eredménytelenül, sajnos, de egy közös stratégiát azért sikerült kicsikarnom mindegyikből. Legyen, segítünk mindenben – mondtam –, de aztán, mikor eljön az ideje, együtt visszamegyünk. Rendben? Sajnos ez sem jött össze százszázalékosan, mert sokan közülük Svédorszáig, sőt Ausztráliáig meg sem álltak.

Nem sokkal az emlékezetes könyvbemutató után, egyik este nagyobb író-társaság gyűlt össze apámnál, a Bogár utcában. Emlékszem, Páskándi Géza is ott volt, aki az idő tájt kezdte szervezni az áttelepülését. Nótázós hangulat alakult ki, hát én is elővettem a gitárt, és Kormos *Három napja* kezdetű verse mellett elénekeltem az *Angoli Borbála* és a *Három árva* balladák valamelyik Kallós által gyűjtött változatát. Géza 56 után lehúzott hat év börtönt a Duna-deltában, hát nem vitatta senki, hogy a lét és a költészet abszurditásait kevesen ismerhetik nála jobban. Az aranyvesszős dal után meglepő lelkesedéssel arról kezdett beszélni, hogy szerinte az „abszurdoid” irodalom a klasszikus népballadákban gyökerezik. Hiszen azokban sem a drámai esemény a fontos, hanem az állapot, a szorongás hangulata, a térnélküliség és az időtlenség. Nem lényeges a cselekmény kronológiája sem, mert képes beszéddel és nyelvi rafinériával tömörítnek bennük mindent, ami fontos. Lélektani és filozófiai szempontból vizsgálva is mindegyikük remekmű. Fontos dolgokat mondott el akkor váratlanul, még az egymást örökösen ugrató, folyton vetélkedő költőtársak is szájátva hallgatták.

És ez is valahogyan Zoli bácsinak volt köszönhető, mert azokat a dalokat épp a frissen megszerzett *Balladák könyvéből* tanultam.

Milyen tündökletes a magyar nyelv! Ha Kallós bármelyik publikációjába belelapozunk, újból és újból beleszerelmesedünk anyanyelvünkbe. Gazdagság, kifejező erő, költői logika, változatosság, évszázadok rétegződései. Minden könyve és lemeze egy-egy nyelvtörténeti ásatás ezer évnél mélyebbre. És mindegyik arra eszméltet közben, hogyan silányodik napról napra a köznyelv.

Szóba hoztam a Duna-deltát. Kallós Zoltán is járt ott, mivel politikai okokból már 1958-ban bebörtönözték egyszer rövid időre. Szabadulása után elrejtőzött „Patakországban”, azaz a Gyimesek völgyében, a csángók közé. Csoda hát, hogy a román hatalom nem nézte jó szemmel a *Balladák könyve* hatalmas nemzetközi sikerét? Így hát mondvacsinált ürügyekkel Zoli bácsit ismét lekapcsolták. Csak ez már nem volt olyan egyszerű történet, mivel neki akkor már olyan jó híre volt a világban, hogy nemzetközi felháborodást váltottak ki vele, sok diplomáciai kellemetlenséget is okozva. E tény jobb megvilágítása érdekében Zoli

bácsi utólagos engedelmevel, kutakodni kezdtem. Ő nagyon ritkán beszél letartóztatása okairól, s ha börtönveiről kérdezi valaki, hamar elhessegeti a témát. Még a román titkosszolgálat reá vonatkozó iratait sem kérte ki eddig. Sokunkat viszont érdekel a történet, mert az elcsüggedt lázadóknak olykor kevés a szóbeszéd. Bármilyen fontosnak is tartjuk a kollektív emlékezetet, szeretjük írásos dokumentumokkal egybevetni. Elnézést kérek hát mindenkitől, ha ennél a témánál az indokoltnál kicsit hosszasan időznék. Nem igazán ünnepi gondolatok következnek.

Először apám, Kiss Ferenc irodalomtörténész naplójából idézek:

„1974. július 2.

Du. telefonált Kósa Feri, hogy Kallóst letartóztatták. Nemsokára jött Csoóri, vele mentem Illyéshez. Jókedvű volt, barátságos, a színe is jó közérzetre vall. A Kallós dolgában azonnal vállalta, hogy megteszi, amit tehet. Flóra telefonon Aczélt kereste, de vidéken van. Holnap du. ismét keresik.”

A belügyminisztérium szigorúan titkos iratai közül Kiss Pál r. örgy. jelentéséből is érdemes kiemelni néhány sort (1974. november 16.):

„Megbízható adataink szerint 'subások' fedőnéven bizalmas nyomozás alatt álló csoportosulás tagjai közül 1973-1974. év folyamán az alant felsorolt személyek utaztak a Román Szocialista Köztársaságba...

[...]

1974 nyarán Csoóri Sándor utazott Erdélybe turistaként, Kallós Zoltán ügyében kívánt tájékozódni.”

Vincze Gábor történész így ír:

„Kallós letartóztatásáról a magyar [bukaresti] nagykövetség pár nap múlva értesítette a külügyminisztériumot. Az esettel zárt körű miniszter-helyettesi értekezleten is foglalkoztak, tekintettel a magyarországi ismertségére, illetve arra, hogy ott is megjelentek a könyvei.”

Tanulságos Martin Ferenc akkori nagykövet jelentése is (Magyar Országos Levéltár, külügyminisztériumi TÜK-iratok 1974, Románia, XIX-J-1-j, 99. doboz, 128-75. ltsz., 004238/4/1975, tisztázat):

„Kulturális beosztottunk 1974. június 9-én szabadságra menet találkozott Kallóssal, akihez sokéves barátság fűzi, és akit igen rossz idegállapotban talált: ez utóbbi elmondta, hogy a hatóságok jó ideje feltűnően figyelik, lényegében őrszemet állítottak a háza elé, zaklatják.

Kétszer behívták a rendőrségre, ahol információkat kértek egyik-másik barátjáról, ismerőséről. Kallós – saját szavai szerint – azt mondta, hogy ő mint lojális állampolgár, felszólítás nélkül is bejelenti, ha olyasmi jut tudomására, ami hazája ellen irányul, de az egyéb „tájékoztatás” nem az ő feladata.

Ezek után június 16-án letartóztatták, és házkutatást tartottak a lakásán, melynek során – mint corpus delictit – jelentős mennyiségű feljegyzést, és népzenei magnófelvételt vittek el. (Ezeket, valamint a lefoglalt 18 000 lejt másfél hónappal később – néhány prominens magyar értelmiségi közbenjárására – visszavitték a lakásba.)

Kapcsolataink révén értesültünk arról, hogy Kallós fogva tartásának az első három napját a megyei állambiztonsági szervek fogdájában töltötte, és csak június 19-én reggel szállították át a rendőrség épületébe. Vizsgálati fogsága során senkivel sem érintkezhetett, édesanyja sem látogathatta. Ügyvédje is – dr. Vásárhelyi – csak a hatósági emberek jelenlétében beszélhetett néhányszor védencével a per előtt.

[...]

Általános benyomásaink szerint Kallós Zoltán letartóztatását kizárólag politikai szempontok motiválták. A jeles folklorista egész tevékenysége, egész lénye – különösen moldvai csángó kutatásai – a román vezetés éles ellenszenvét váltották ki. Magyarországi kapcsolatai és sikerei állandó – egyre növekvő – problémát jelentettek az itteni illetékesek szemében. Ráadásul, nem lévén állásban, egzisztenciálisan megfoghatatlan, presszionálhatatlan volt. Magyar és az erdélyi népi kultúra közötti kapcsolat óhaja néha túlzásokra is ragadtatta: nem volt ritka, hogy egy-egy magyar turista fiatalokkal teli busz állt meg a háza előtt, akiket szívesen [el]vitt a kalotaszegi vagy mezőségi falvakba.”

Egy Securitate jelentésből (NOTA – 70. sz. 1974. július 17-én):

„Felhívjuk a figyelmet arra, hogy Sütő András tiltakozó levelet szándékszik küldeni a párt- és államvezetés legfelsőbb fórumaihoz Kallós védelmében...”

Illyés Gyula naplójegyzeteiből:

„1975. május 21.

Aczél telefonja – Flóra veszi föl a hallgatót –, a románok holnap szabadon engedik Kallós Zoltánt. Szakmáját – a népdalgyűjtést – persze már nem folytathatja. A népdal is valutaérték – mert kinyomtatható, könyvben árusítható – s megnezik, ki kaphat gyűjtési engedélyt. Egy kalap alá veszik – egy minisztériumba – a bányakitermelési és a vadászati joggal. Ma Bartók se gyűjthetne Erdélyben.”

Szőnyi Tamás *Nyilván tartottak*, I-II. (Budapest, 2005) című kötetéből idézem:

„Kallós Zoltánt 1974 januárjában Aczél György is fogadta, erről az Aczél hagyatékban vannak iratok.

[...] a magyar hírszerzés – a kapcsolatait felhasználva – a nyugati sajtón keresztül is nyomást gyakorolt Romániára, ahogy az az „Irodalmár” című dossziében olvasható (ÁBTL - 3.2.4. - K-173/3).

Fentebb, a nagyköveti jelentésében említett kulturális beosztottat Karikás Péternek hívták. Ő volt a legtisztességesebb diplomata, akit valaha ismertem. Nem indult könnyen az élete pedig, mert apját Sztálin parancsára 1938-ban főbe lőtték. Jókedvű, pálinkázó, felelősen gondolkodó nagy gyereknek tartottuk. Diplomás színészből táncmuzsikus, képfestő inges, pitykés lajbis, tarisznyás-gitáros-kultúrattartóvá vált. Ott volt a nagyobb táncmuzsikusokban, rendszeresen járt Feketetóra, többször elment a moldvai csángó-magyarokhoz. „Petrusunk” még azt is megtette, hogy üzent Zoli bácsinak a börtönbe, lenne-e esetleg a gyereke keresztapja? Úristen, ki mindenkit pátyolgatott ő akkoriban! A haladó szellemű erdélyi magyar értelmiséget sok retorziótól és nem kívánt kalamajkától óvta

meg. Engem is rettenetes kínoktól szabadított meg egyszer Bukarestben azzal, hogy a fáradságot nem sajnálta és előadás előtt elcipelt egy fogorvoshoz. Zoli bácsinak is rengeteget segített. Hogy mást ne említsek: amikor gyűjteménye pótolhatatlan csángó darabjait biztonságba kellett helyeznie, és erre a pécsi Janus Pannonius Múzeum tűnt a legalkalmasabbnak, Karikás szervezte meg az értékes „szállítmány” kijuttatását Romániából.

Történt, ahogy történt. Viszont ha Zoli bácsi nem lett volna, akkor az 1977-ben induló erdélyi táncházmozgalom is jóval nehezebben erősödött volna meg. Nagyon nagy szüksége volt abban az időben a fiataloknak az ő emberi és szakmai támogatására. Pávai István népzenekutató, Papp István Gázsa primás, Székely Levente diplomata, Könczei Árpád zeneszerző-koreográfus – ma már híres emberek – mindannyian hálásak neki a mai napig. „Kallós Zoli bácsinak mi, erdélyi táncházasok vagyunk a gyermekei. Kiket egy terebélyes életfa alá terelgetett, megtanácsolt-megfedett, százszorszépszavas népdalokon nevelgetett...” – írja hozzá intézett levelében Panek Kati, az egykori csíkszeredai Barozda és a kolozsvári Bodzafa együttesek hajdani énekesnője. A jelenleg Németországban élő híres erdélyi énekes Györfi Erzsike pedig az első széki és visai gyűjtőútjait köszönheti Zoli bácsinak.

És egy pillanatra figyeljünk csak ide! Ha nincs Zoli bácsi, talán a hazai táncházmozgalom kezdete is másként alakul. Makovecz Imre mesélte ezt nekem, de később egy hosszú, Pécsi Györgyi által készített interjúban írásban is megjelent. Ebből idézek most.

„A hatvanas évek végén jártam először Románia területén. Olyan világ volt akkor, hogy a pótkerék felnijében vittük a magyar nyelvű Bibliát, amit a Kálvini téri református templom irodájában szereztünk be. Sose felejttem el, Kolozsváron Almási István népzene-tudós lakásában egy kis csempésmagnón vettem föl – nem közvetlenül, hanem hangzás által Kallós Zoltán katonai hátizsákban odahozott Teslájáról – mezőségi hangszeres zenét, amit a határon eldugva hoztam haza. A Prizma 13 iparművész csoport tartott ülést a lakásunkon az egyik szobában, a másik szobában pedig Halmos Bélával és Sebő Ferencsel ültünk. Ők a Ki mit tud?-on gitárral énekelték a népdalt. Megkérdeztem tőlük, hogy ’instrumentális népzene érdekel-e benneteket?’ Mondták, hogy igen. És akkor lejátszottam nekik azt a zenét, amit áthoztam Kallóstól.”

A hetvenes évek közepétől sokat jártunk Nyugat-Európába koncertezni a Vízöntő együttesel. Nem volt olyan alkalom, ahol magyarokkal is találkoztunk, hogy ne kérdezzék meg: mi van azzal a balladagyűjtővel, mit tudtok róla? Készül-e újabb könyve Kallós Zoltánnak? Egyszer egy rokonszenves úr 1977-ben, egy hollandiai koncert után a kezembe nyomott öt darab bakelit lemezt, hogy ha Erdélyben járok, beadnám-e azokat Zoli bácsinak. Óvatosak voltunk az ilyesmivel, mert tudtuk, hogy az esetek nagy részében ez egy rafinált, csőbehúzó trükk. Elmondta, hogy a lemezeket Magyar Kálmán és felesége adta ki New Yorkban, Kallós Zoltán erdélyi és csángó magyar népzenei gyűjtéseit tartalmazzák, s hogy ezek itt a gyűjtő tiszteletpéldányai. Amerikából sikeresen eljutottak

odáig, de ők mostanában nem járnak Románia felé, hát segítenék-e? Elvállaltam. Éppen a holland út után terveztem első moldvai látogatásomat egy muzsikustársammal. Elindultunk, meg is érkeztünk gond nélkül Kolozsvárra. Zoli bácsi éppen nem volt otthon, csak az anyukája. Átadtuk hát a küldeményt, és mentünk tovább. Hihetetlen kalandos és csodálatos út volt. Bákó, Lujzikalagor, vissza a Gyimesek-völgyén át Sepsiszentgyörgyre, ott két nap dorbézolás a depressziós értelmiségi barátaimmal, székely-magyar focimeccs Lisznyóban. Hullafáradtan pakolás a hátsó ülések alá-mögé, majd indulás haza. Éjfélkor értünk a határra, ahol az első határozott kérése az volt a román vámosnak, hogy vegyünk ki a hátsó ülést. Elemeire szedette szét az autót. Nem a népművészeti holmik érdekelték, azokat visszavihettük Váradra. Iratokat keresett. Hogy aztán hogy jártunk túl az eszén, az már egy másik mese. A lényeg, hogy egy héten át figyeltek, követtek minket.

Diószegi László történész-koreográfus barátom mesélte, hogy 1986-ban, a Honvéd Együttes számára készülő Tündérvölgy című produkcióhoz Kallós szerezte be az erdélyi viseletek jelentős részét. Novák Tata jó örmény módjára leüzletelte vele azt is, hogy a román bundák, moldvai katrincák mellett sok egyéb értékes, szép holmi át is kerüljön Magyarországra. Megjegyzem, hogy akkoriban az ilyeneknek volt ugyan hivatalos útja, de roppant bonyolult és bürokratikus eljárást igényelt. A területileg illetékes múzeum engedélye kellett ahhoz, hogy a román nemzeti kincsnek minősülő, bármilyen népművészeti tárgyat kivigyenek az országból. Pöcsétes papír, fényképek, protekció, kenőpénz – szóval csak a gond volt vele. Ezért inkább a cseppet sem veszélytelen csempészést választotta mindenki. Aminek durva, kockázatos vagy kifinomult, agyfűrt módszerei is kialakultak az idő tájt. Eszembe jut Nagy László tréfás rigmusa, amit első, hosszabb erdélyi utazása során (1975-ben) verselt útítársai, Kiss Ferenc, Kormos István és Zelnik József ugratására. Mivel az egyik Visán gyöngyöt vásárolt, a másik Széken díszes tányérokat, a harmadik meg csergét a Székelyföldön, tömve volt az autó, és mindenki ideges volt, hogy mi lesz a határon.

*Jönnek a csempészek
Hozzák a csergéket
A gyöngyöket, a csempéket
a csempészek*

Még ugyanebben az évben az OSZK Történeti Interjúk Tára akkori vezetője, Hanák Gábor felkérte Diót, hogy készítse Zoli bácsival egy hosszabb interjút. Mára ez a legteljesebb, legrészletesebb anyag addigi életútjáról. Jó lenne, ha ugyanilyen alaposan kifaggatná valaki az azóta eltelt három évtized eseményeiről is!

Nagyon sok gyűjtési élményt is köszönhetünk neki. Hozzá fordult mindenki az elmúlt fél évszázadban tanácsért és útbaigazításért. Tudós és diák, művész és laikus egyaránt, legyen az holland, magyar, kanadai vagy román. Napraké-

szen tudja ma is, hogy hol, ki és mi található még, melyik adatközlő súlyos beteg, ki halt meg legutóbb, ki mikor házasodik, kinek mikor van születésnapja, ki haragszik a másikkra, és hogy Anti bácsi csúrének hátsó szegletében még van egy eladó szász kelengyeláda. Élő adattárként működik a feje az öregnek még mindig. Ugyancsak Diószegi mesélte, hogy a Kallós irányításával zajló gyűjtések, utazások számára is örökké emlékezetesek maradnak. Egy alkalommal Moldvába volt hivatalos Zoli bácsi, lagziba. Hívta néhányukat, hogy tartsanak vele. Nem hétköznapi menyegző volt ez, mert a leányka klézsei volt, a fiú pedig lujzikalagori. Ott az a szokás, hogy mindkét helyen megülik a lakodalmat, és az ifjú pár pendlizik. A székelyföldi úton végig – de a két ünneplő település között is – az öreg szinte minden faluban megállította a kocsit, kiszállt, és beköszönt valamelyik adatközlőjének. Sehová sem ment persze üres kézzel, mindenkinek vitt valami apró ajándékot: kávé, szappant, csokoládét, fűszert, szalicilt, kaszkövet, cigarettát, gyógyszert. Mindez nemcsak azt mutatta, hogy Zoli bácsinak elképesztő terepismerete, tudása van, hanem hogy olyan emberi nagysággal is, amivel ezeket a jobbra nincstelen, zárkózott parasztembereket meg tudja nyitni. Benne megbízhattak, ha baj volt, számíthattak rá, érezhették, hogy nemcsak a műveltségük, hanem a sorsuk is fontos számára. Hiszen örökösen visszajár hozzájuk, segít rajtuk, gondoskodik róluk. „Intézem, rendezem” – ígéri mindennütt, és állja is a szavát.

Dió szerint nemcsak az volt a nagyszerű ebben a moldvai útban, hogy élőben láthatott egy csángó lakodalmat a maga szokásaival, táncaival, és hallhatta a hozzávaló muzsikát, hanem hogy megtapasztalta, hogyan él Zoli bácsi. Hozzátette, hogy ez a nyolcvanas évek vége felé történt, és ők huszonévesen alig bírták azt a tempót, amit az öreg diktált. Mindig hajnalban kelt, és kisvártatva kiadta a parancsot, hogy indulás!

Később Diószegiék civil szervezetét, a Válaszút Népművészeti Egyesületet kérte meg Zoli bácsi arra, hogy a gyűjtéseit hangkazetta formájában kiadja. Ez egy nagyon fontos vállalkozás volt akkoriban, bár forgalmazás szempontjából nem mondható igazán sikeresnek, mivel a hanghordozók történetében éppen egy átmeneti korszakra esett. A kazettás időszak letűnőfélben volt az igényes zene kedvelői körében, az audio CD előállítására viszont itthon még drága volt. Nekem megvan az úgynevezett Kallós Archívum sorozat minden darabja kazettán is. Ezt azért mondom ilyen büszkén, mert ezek az őspéldányai a később digitalizálva is elérhetővé vált értékes hanganyagoknak, és népzenei kiadóm, az Etnofon lemezboltjában lehetett először kapni. Sokat tettünk a felvételek népszerűsítése érdekében, de gyakran osztogattam ingyen, ajándékba is azoknak, akik megérdemelték. Határon túli könyvtáraknak, iskolai népdalversenyek győzteseinek, de például az akkor még suhanc, ma már híres primás Pál Pisti is gyakran megvámolta a kollekciót. Ott sündörgött minden nagyobb rendezvényen az asztalunk körül, és ha új kazettát fedezett fel Zoli bácsitól, azonnal kérdezett: „Feri bátyám, kaphatnék egy ilyet? Nincs pénzem, de megtanulom!”. „Rendben fiam vigyed, de kikérdezem” – volt a válasz rendszerint. Eleinte pró-

báltam vele alkudozni, hogy „na, te megkapod háromszázért”, vagy „vigyél kettőt ötszázért”, de fel kellett adnom. Egy rámenős viski gyerekkel nem érdemes próbálkozni. Őt különben a kárpátaljai Péterfalváról ismertem már pulya kora óta. Apja volt a zeneiskola igazgatója, nekem meg közeli rokonaim élnek ott ma is.

Szóval, Zoli bácsi félévenként hozott egy csángó tarisznyára való kazettát, átvettem, elszámoltunk az előző adaggal, és közben beszélgettünk. Ezeket a találkozásokat mindig nagyon vártam, mert sok érdekes dolgot mesélt az öreg. Első kiadványai közül számomra a mai napig a következő válogatások a legkedvesebbek:

Uram, irgalmazz nekünk. Moldvai magyar szentes énekek és imádságok, 1992
Gyere haza édes fiam. Moldvai magyar népzene, 1992
Karácsonykor éjfél tájba. Észak-mezőségi magyar népzene. Mezőkeszű, 1993
Kalotaszegi magyar népzene, 1994
Marosszéki magyar népzene, 1994
Észak-mezőségi magyar népzene. Válaszút, Bonchida, 1994
Gyimesi magyar népzene. Pulika János emlékére, 1995
Mezőségi magyar népzene. Magyarorszávat, 1995
Idegen földre ne siess... Erdélyi magyar népzene, 1997
Mezőségi magyar népzene. Nagysajó, 1998

Zoli bácsi sok új lemeze mellett ezek azóta CD-n is kaphatók. Minden népzenekedvelőnek ajánlom őket örökös használatra.

Az emlékezés újabb stációjához értem. *Fénylik titka keresztfának* címmel 1977 húsvétjára Foltin Jolán koreográfussal egy nagyszabású előadáson dolgoztunk, melynek bemutatója a Tavaszi Fesztivál rendezvényeként az Erkel Színházban volt. Jézus kálváriájának jeleneteihez egyéb, régi stílusú táncdallamok mellett két gyönyörűséges dalt is szerettem volna használni. Mindkettőt Zoli bácsi gyűjtötte. Az egyik a Mária-siralom hétfalusi csángó változata. Íme egy versszaka:

*Jaj, édes méhemnek
Drága édes gyümölcse,
Én szegény árva fejemenek,
Csak egy reménysége.*

A szövegnek voltak feljegyzett változatai, megtalálható már Mesterházi Miklós kántortanító XVIII. századi kéziratos gyűjteményében, a Vépi énekeskönyvben is, de dallamát csak a szájhagyomány őrizte meg, és Kallóstól ismerhettük. Érdekes, hogy a két szöveg kétszáz év elteltével is szinte szóról szóra megegyezik!

A másik dal Zoli bácsinak egy válaszüti gyűjtése volt, melynek kezdősorai a következők:

*A Getsemáné kerbe
Ellenséggel van tele
Mind az Úr ellensége,
Mind az Úr ellensége.*

Az MTA Zenetudományi Intézetétől megkaptam ugyan a felvételek másolatát, de nagyon sok bajunk volt az előadásával. Nem tudtuk eldönteni, hogy az interpretáció meddig maradhat archaizáló, meddig szabad esetleg stilizálni az előadásmódját. Hírét vettük, hogy Zoli bácsi éppen Pesten jár, hát megkértük, segítsen a lányoknak a betanításban. Ő készséggel el is jött a Honvéd Együttes próbatermébe, és egy délelőttjét ránk áldozta. Szigorúan, de toleránsan határozta meg azt, hogy miben hol és meddig lehet szabad az interpretáció, és mely elemeiben nem változhat az eredeti. Többet tanulhattunk tőle két óra alatt, mint más a zeneakadémia két szemeszterén.

Még egy kis oral history Zoli bácsiról, immár írásba foglalva. A körösfeketetői vásárok régóta alkalmat adnak arra, hogy nemzedékem világútjára tévedt vándorai évente (vagy néhány év elteltével) ott találkozhassanak. Nem a szajrézás vágya húz oda már régóta minket, hanem a hangulat, a régi barátságok, az ismerkedés lehetősége, az emlékek, a szabadság nosztalgiaja. Jó hely ez ebből a szempontból nagyon. Meg olyan szempontból is jó, hogy itt, ha rövid időre is, de találkozik a középkor az atomkorról. A bocskor és a móc suba a hájtekkel, a kézművesség a digitális delíriummal. Hogy mikor van, nem kell kihirdetni. Azt ugyanúgy tudja a kanadai, újjeländi magyar, mint a japán vagy holland néptáncos, a lótenyésztő, műgyűjtő és a folklórkutató: minden év októberének második hétvégéjén. És nincs összebeszélés, a hat égtáj felől egyszerre indul el minden egyed, rajokká formálódnak, és csapatosan leszállnak a Sebes-Körös partján, a Királyhágó és Csucs közötti hatalmas mezőn. Kallós Zoltánt is mindig ott találni. Beszélget, üzletel, tárgyal, mosolyog, tréfálkozik, megvendégel, énekel, tanácsot ad, tolmácsol. Az ortodox pópa, a csipkeszegi parasztszóny, a balkezes román tölcseres hegedűs, a papagájos jósasszony, a medvetáncoltató és a gáborcigány egyaránt jobban van vele. Reméljük, még sokáig így marad ez!

Kezembe akadt minap Korniss Péter két híres felvétele, az „Asszony bubájával” és a „Bölcsőben” címűek. Mindkettő 1973-ban készült műalkotás. Ha Zoli bácsi nem lett volna, világhírű fotográfusunk soha nem jut el Moldváig. Ő hívta és vitte oda először.

Azon is eltűnődtem minap a csángó bál után, hogy Nyisztor Ilona kobzos leánykái és sültüs legényei vajon milyen dallamokat fújnak, ha Kallós nem tette volna közzé moldvai gyűjtéseit? Nem csoda, ha érzékenyült az öreg a 85. születésnapján Válaszúton, mikor a pusztinai gyerekek köszöntötték. Ilona mesélte, hogy „Nagyon boldog volt Zoli bácsi, még a könnyei is kiestek.”

Kérdés, ha Zoli bácsi nem lett volna, vajon megszülethettek volna azok a „folk-slágerek”, amiket tele torokból énekelnek a fiatalok a nagy fesztiválokon, mint

például a *Fordulj kedves lovam, Indulj el egy úton, Tegnap a gyimesbe jártam, Tavaszi szél, Hallod-e te szelidecske, Puszta malomba, Magas a dézsi temető, Elment a madárka, Hidegen fújnak a szelek* – és sorolhatnánk napestig.

Egy dolgon azért érdemes elgondolkodnunk. Engem már régóta érdekel a hagyományos kultúrák és a folklór jogi védelme. Tanulmányozva több esetet (pl. az öcsödi cigány Rostás Károly „Huttyán” örököseinek pereit különböző kiadókkal és zeneszerzőkkel), felmerül bennem a kérdés, hogy a népzenei revival és a világzene képviselőinek nem illene a feldolgozások mellett feltüntetni néha azt, hogy a zenemű forrása ez és az a dallam, ami innen vagy onnan származik, énekelte XY, gyűjtötte Z ezerkilencszázvalahányban? Számptalan esetet tudnék példaként felsorolni arra, hogy az alkotó bejelenti az Artisjusnál a művét saját vagy zenekara nevéen, kapja érte a különféle jogdíjfelosztások után őt megillető összegeket, az adatközlő neve meg a feledés homályába vész, a gyűjtő meg, aki saját pénzén felkutatta és valamilyen módon rögzítette a dallamot, akár éhen is halhat. Ezt a problémakört csak azért vetem fel itt Zoli bácsi kapcsán, mert őt is nagyon kevesen tisztelik meg azzal, hogy legalább a lemezborítójukra feltegyék a nevét.

S ha már itt tartunk, felhívnám a figyelmüket azoknak, akik szeretik a csőben felfedezni a lyukat, hogy a táncház diadalának azért voltak előzményei, amikről sokan hajlamosak megfeledkezni. Csak egy példát hadd említsek meg.

Kerekes Tóth Erzsébet, az 1956-ban alakult Állami Székely Népi Együttes hajdani énekes szólistája mesélte nekem 2007-ben Budapesten, hogy az együttes munkában annak idején a népi őstehetségek mellett a kor legképzettebb

Kallós Zoltán és tanítványai, a választói bentlakásos iskola növendékei (fotó: Henics Tamás)

muzsikusai, karmesterei, zeneszerzői, néprajzosai, jelmeztervezői vettek részt. A falujárás nemcsak az előadások keretében zajlott, hanem a művészek önszántukból járták az eldugott falvakat. Gyűjtöttek, ismerkedtek, barátkoztak. Rendszeresen vendégül láttak népzene- és néptáncutatókat, falusi adatközlőket. Kallós Zoltán például 1966-ban Moldvából a lézpedi Jánó Annát vitte el közénk, akit aztán Erzsébet látott vendégül napokig, persze titokban. Jó barátságot ápolt később is vele, mint ahogyan több széki nótafával is. Az első budapesti tánc háznak még a gondolata sem született meg, amikor ők már sűrűn látogatták a széki mulatságokat. Sokat tanultak a kalotaszegi, mezőségi, székelyföldi falusi emberektől is. Stílust, mentalitást, életformát, hitet, erőt, hűséget.

Ha ő nem lett volna..., ez a mesém el sem kezdődött volna. Viszont már ideje volna befejezmem.

Annyit még hozzátennék, hogy példaképeink, a nagy tudós öregek – akik már nincsenek köztünk: Martin György Tinka, Olsvay Imre, Domokos Pál Péter bácsi, a Pesovár testvérek – mindig nagy szeretettel és elismeréssel beszéltek Zoli bácsiról, de a még élő szem- és fültanúk is csak tisztelettel emlegetik a nevét: Andrásfalvy Berci bácsi, Borbély Joli néni, Sárosi Bálint. Fiatalokkal körülvéve így teszünk mi is (hatvanon túliak), így remélhetően soha nem szakad meg a folytonosság. Kallós Zoltán ennél többet is megérdemel, hiszen az egyetemes kultúrtörténet megkerülhetetlen személyiségévé, immár négy generáció ikonikus alakjává vált. Ahogyan Novák Ferenc egyszer röviden megfogalmazta: Kallós egy szent ember.

